

Rapport 2012:6

Antikvarisk kontroll

Spår efter en äldre kyrka i Tidersrum?

Tidersrums kyrkogård
Tidersrums socken
Kinda kommun
Östergötlands län

Ann-Charlott Feldt

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

AVDELNINGEN FÖR ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Spår efter kyrkbygget i Tidarsrum?

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Tidarsrum	4
Syfte	7
Metod och dokumentation	7
Resultat och tolkning	8
Referenser	10
Tekniska uppgifter	11
Bilaga 1. Fyndlista	12
Bilaga 2. Ritningar	12

Omslagsbild: Tidarsrums kyrkas kordörr. Foto Ann-Charlott Feldt, Östergötlands museum.

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
AVDELNINGEN FÖR ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandsmuseum.se • www.ostergotlandsmuseum.se

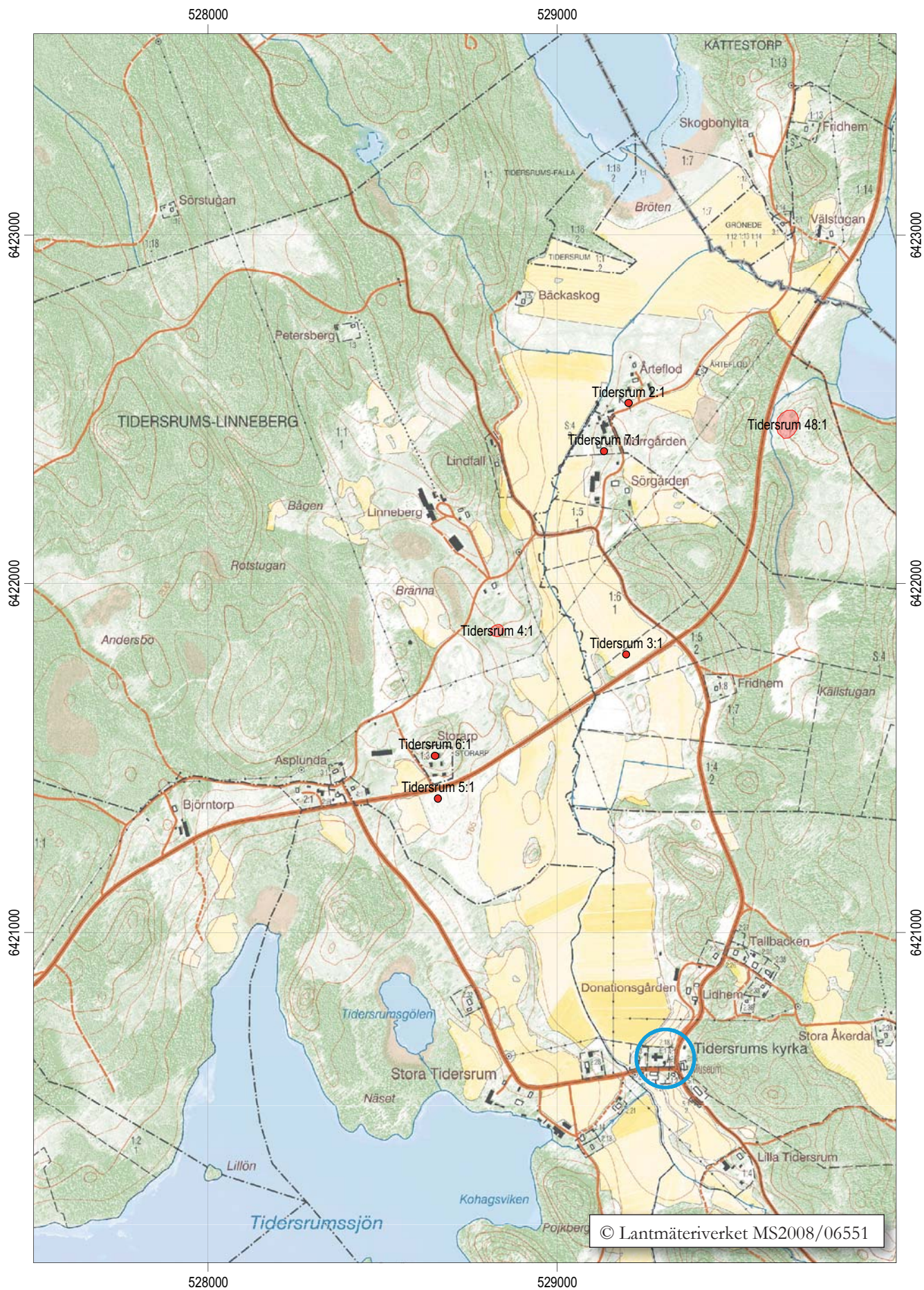
Sammanfattning

Under oktober 2011 utförde Östergötlands museum en antikvarisk kontroll i samband med schaktning för sprinklerledning och ny belysning på Tidervals kyrkogård. Arbetet utfördes på uppdrag av Kisa kyrkliga samfällighet.

Längs schaktet påträffades spridda människoben vilka återbegravdes i anslutning till fyndplatserna. Skelettdelarna härstammar sannolikt från gravar som grävts sönder i samband med att nya gravar anlagts. I fyllnadsmassor strax sydöst om koret påträffades en kritpipa som tillverkats vid Jonas Alströmers pipbruk i Alingsås 1729-1761. På kyrkans norra sida konstaterades ett brandlager 0,2-0,3 m under markytan. Ett kolprov från lagret har daterats till perioden 1050-1220 e Kr. Sannolikt rör det sig om spår efter röjning av kyrkplatsen under tidigmedeltid.

Ann-Charlott Feldt
1:e antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan, blad 64F 2c SO, med undersökningsområdet markerat. Skala 1:15 000.

Inledning

Under oktober 2011 utförde Östergötlands museum en antikvarisk kontroll i samband med schaktning för sprinklerledning och ny belysning på Tidervals kyrkogård i Kinda kommun. Uppdragsgivare var Kisa kyrkliga samfällighet som även stod för kostnaderna för den antikvariska kontrollen. Fält- och rapportarbete utfördes av undertecknad efter ett beslut från Länsstyrelsen Östergötland.

Den del av schaktet som grävdes inne på kyrkogården var ca 100 m långt. Det drogs in på kyrkogården genom den västligaste delen av norra kyrkogårdsmuren och grävdes fram till grusgången norr om kyrkan. Schaktet följde sedan gångarna norr, öster och sydöst om kyrkan fram till klockstapeln. Två stickschakt grävdes från schaktet i norra gången fram till kyrkan. Ytterligare ett schakt öppnades från befintligt elschakt söder om vapenhuset fram till en ny lyktstolpe sydväst om kyrkan.

Tidervalsrum

Tidervalsrums socken är medeltida och omtalas första gången i skriftliga källor år 1300 då biskop Lars i Linköping (biskop 1292-1307), med domkapitlets samtycke, beslutar att biskopstiondet från socknarna *Tirserum*, Kisa och Oppeby ska gå till prebendor för kanikerna Knut från Ullevi och Inge från Flisby och deras efterträdare (SDHK 1927 och 1928). Båda skrivelserna är daterade samma datum; 9 oktober 1300.

Biskopen konstaterar i den första skrivelsen att beslutet grundar sig på att deras företrädare som kaniker hade innehåft dessa tionden under biskopens företrädare; biskoparna Lars, Henrik, Bo och Bengt. Biskop Lars i Linköping kungör i den andra skrivelsen, för präster och sockenbor i Kisa, Tirserum och Oppeby socknar, att han till sina kaniker Knut och Inge samt deras efterträdare skänkt biskopstiondena från nämnda socknar samt befäller dem att visa dessa kaniker lydning och rättvisa beträffande tiondena i fråga. Då biskopen namnger sina föregångare på biskopsstolen ger han även indikation på att Tidervalsrums socken bör ha funnits senast 1258 då biskop Lars ersätts av biskop Henrik.

Figur 3. Tidervals kyrka och klockstapel med den uppodlade dalgången i bakgrunden. Foto Östergötlands museum.

Områdesbeskrivning och fornlämningsbild

Tidersrums socken ligger i södra Östergötlands skogsbygd och landskapet domineras av höglänt, kuperad skogsmark. Huvudnäringarna har varit jord- och skogsbruk samt tjärbränning. Dessutom har ett stort antal kvarnar och sågverk funnits inom socknen.

Det finns inga kända fornlämningsinnehåll inom eller i direkt anslutning till Tidersrums by. Man kan dock anta att byn har förhistoriska rötter. De registrerade fornlämningsinnehåll i närområdet är koncentrerade till den nord-sydliga dalgång i vilken byn är belägen. De utgörs av lämningar från olika tidsperioder. Det finns fyndplatser för sten- och järnålders (RAÄ 3 och 5) ca en kilometer norr och NNV om Tidersrums kyrka (FMIS).

Vid Salvarp, två kilometer söder om Tidersrum, finns ett gravfält med sex runda och sex kvadratiska stensättningar (RAÄ 30). I närheten har även järnslag och skörbränd sten påträffats (RAÄ 31 och 37). År 1979 undersöktes härdrag (RAÄ 34) ca 400 m söder om gravfältet. Dessa innehöll keramik, kvarts och brända ben. I anslutning till Salvarp finns även byns gamla tomt registrerad (RAÄ 35) där bl a järnslag påträffats (FMIS).

Figur 4. Bevarad medeltida spåntäckning på korets norra vägg. Foto Östergötlands museum.

Kyrkan är högt belägen på en grusås med utblick över en trång dalgång i väster. Miljön närmast kyrkan är mycket innehållsrik med en rad äldre byggnader för olika funktioner. Sockencentrat med kyrkan räknas både som riksintresse för kulturmiljö [E23] och är utpekad som kulturhistorisk bevarandevärd miljö [K3] i kulturminnesprogrammet för Östergötland (Länsstyrelsen Östergötland, Natur kultur 1983).

Tidersrums kyrka

Tidersrums kyrka är en av landets äldsta och bäst bevarade träkyrkor. Den är numera den enda i sitt slag i Östergötland. Kyrkan är uppförd av liggande timmer och klädd med träspån. Mellan sakristian och långhuset, på korets norra vägg, finns ett parti av en medeltida spåntäckning bevarad. Övriga väggar är klädda med spån av betydligt yngre ålder. Även de höga och branta sadeltaken är belagda med spån. Den nuvarande spåntäckningen av taket från 1971 ersatte ett plåttak från 1899 (Kyrkobyggnadsinventeringen).

Kyrkan är dendrokronologiskt daterad till 1264. Av vad som framgick av det ovan nämnda äldsta skriftliga belegget på socknens existens (SDHK 1927) så kan det ha funnits en kyrka redan före den äldsta dendrokronologiska dateringen. Den tidigaste biskopen som omnämns i skrivelsen från år 1300, biskop Lars, innehade biskopsstolen åren 1236-1258 (Linköpings stift).

Kyrkan består idag av ett rektangulärt långhus med ett smalare, rakt avslutat, kor. Mycket få ingrepp har gjorts i själva kyrkobyggnaden, med undantag av att öppningen mellan långhus och kor förstörats. Långhusets och korets grundplan är oförändrad, liksom väggarnas höjd och takstolarna. Långhusets takstol är av romansk, dubbelkryssad typ. En modernisering har med största sannolikhet skett under 1300-talet, då målningarna i kyrkorummet samt dörrarnas järnsmide tillkom. Kyrkan hade ursprungligen två ingångar på södra sidan, en till långhuset och en till koret. Den senare finns fortfarande bevarad med en medeltida dörr av furu med järnbeslag (Kyrkobyggnadsinventeringen).

Inne i kyrkan finns vägg- och takmålningar från 1300-talet, vilka togs fram och konserverades på 1950-talet. Under 1300-talsmålningarna kan även äldre figurmålningar anas. Från medeltiden härrör även en ornerad vindskiva, som ursprungligen suttit på långhusets västgavel och sedan 2003 är ersatt av en kopia. Under senare delen av medeltiden byggdes en sakristia av sten på kyrkans norra sida (ibid).

Vapenhuset är uppfört av liggande timmer och byggdes 1860 mot långhusets västgavel. I samband med detta kom kyrkans ingång att flyttas till vapenhusets södra sida. Ett äldre vapenhus på långhusets sydsida revs, ingången sattes igen och en ny öppning togs upp på långhusets västra gavel. Den medeltida, rikt järnbeslagna dörren flyttades till den nya placeringen. Öppningen mellan koret och sakristian är även försedd med en medeltida dörr. Den är dock tillverkad av nitade järnplåtar med dekorativa rundlar (ibid).

Kyrkogården runt Tidersrums kyrka följer den kupe-rade terrängen som sluttar från öster till väster. Kyrkan ligger på kyrkogårdens västra del. I norr, väster och söder omges den av en 1-2 m hög gråstensmur med syrénhäck. I öster finns ett järnstaket. Huvudingången ligger i söder där grindarna av järnsmide sitter i putsade, vitmålade grindstolpar. Kyrkogården domineras av kyrkan och den höga, rödfärgade klockstapel, som enligt uppgift är uppförd 1711. I nordöstra hörnet finns ett putsat, vitmålat gravkapell, uppfört 1926 (ibid).

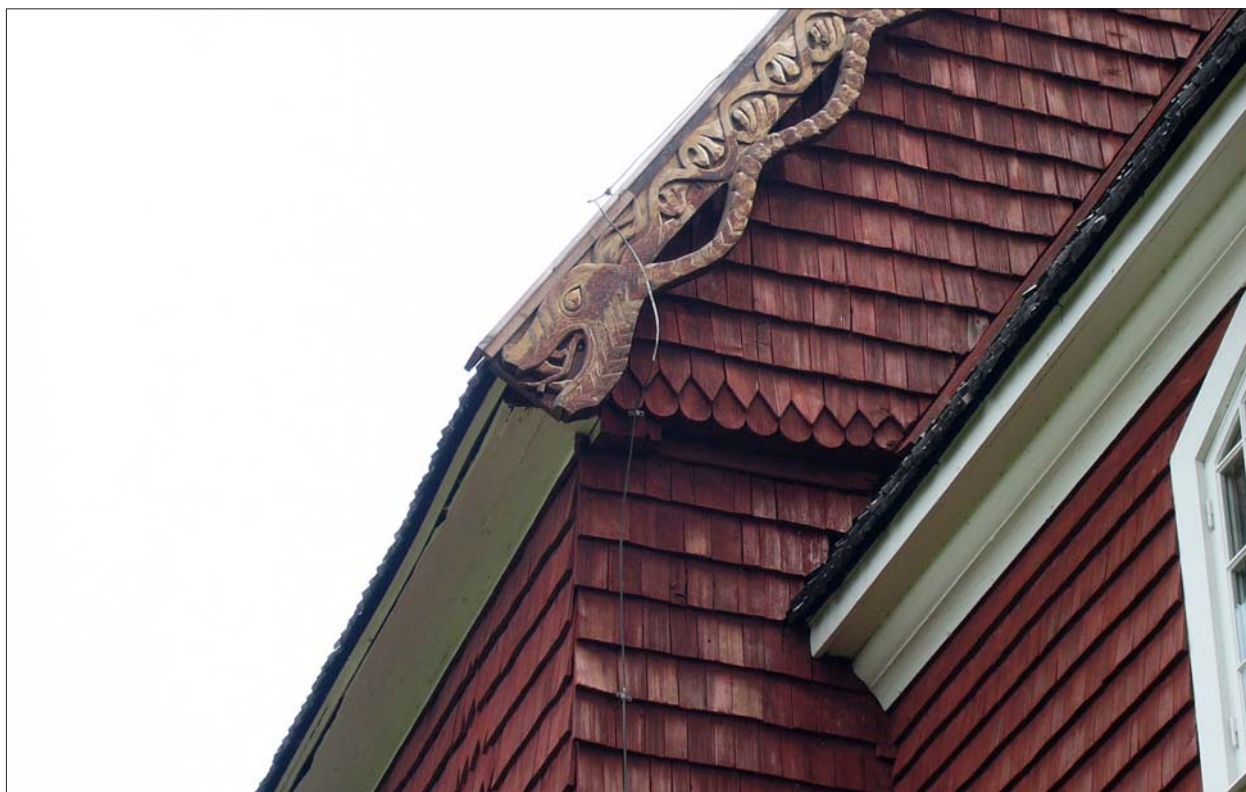
Gravarna ligger i nord/sydlig riktning på hela kyrkogården. Huvuddelen av de markerade gravarna är från 1860-1990-talen. Kyrkogårdens östra del är omlagd till gräsyta och här finns mestadels enkla, sentida gravvårdar. Norr om kyrkan finns ett obrutet system av linjegravar där man kan följa begravningarna årtalsvis från öster till väster (ibid).

Arkeologiska undersökningar i området

I samband med en ledningsdragning för bredband direkt öster om Tidersrums kyrkogård utfördes en arkeologisk förundersökning (Lindberg 2005). Vid denna påträffades endast sentida vägfyllning och naturlig undergrund.

Vid schaktningar för elkablar på Tidersrums kyrkogård (Feldt 2005) påträffades ett äldre brandlager under klockstapel. Brandlagret var ca 0,1 m tjockt och bestod i huvudsak av sotig och rödbränd sand med ett mycket litet inslag av små kolflakor. Kol från brandlagret har ¹⁴C-daterats till 1245±35 år BP, vilket ger en kalibrerad datering till perioden 680-890 AD vid 2σ. Det innebär att det daterade kolprovet hör hemma i vendeltid – vikingatid. Dateringen har en viss osäkerhet med tanke på det daterade kolets egenålder.

Klockstapel är placerad på en mindre terrass inom kyrkogården. I denna del av schaktet fanns inga spår av gravar. I fält tolkades brandlagret som spår efter en äldre klockstapel. Dateringen antyder dock att det rör sig om betydligt äldre lämningar. En tolkning är att brandlagret har en koppling till ett förhistoriskt gårdsläge i slutningen ner mot dalgången och Tidersrumssjön (ibid). Ortnamn som Tidersrum med efterleden *-rum* dateras till perioden vikingatid – tidig medeltid och tolkas vanligen som *röjning, öppen plats* eller *gårdstomt* (Franzén 1982:47f). Det innebär att brandlagret skulle kunna vara spår efter Tidersrums vikingatid.

Figur 5. Ornerad vindskeiva på långhusets västgavel. Kopia av den medeltida vindskeivan Foto Östergötlands museum.

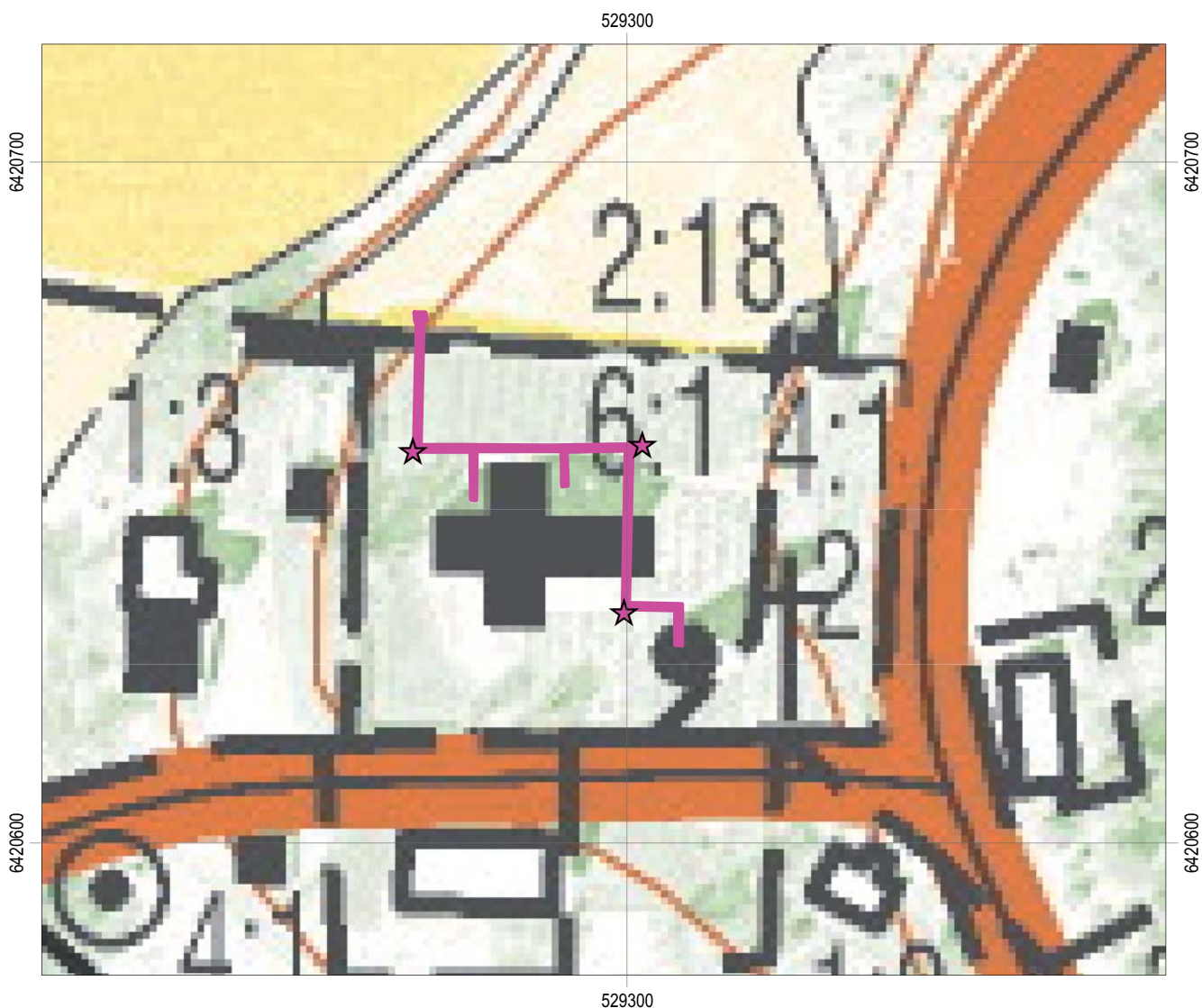
Syfte

Syftet med den antikvariska kontrollen, var primärt att se till att arbetet berörde fast fornlämning i så liten omfattning som möjligt. Fast fornlämning som framkom skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning, samt om möjligt dateras. Förundersökningens resultat ligger till grund för länsstyrelsens fortsatta bedömningar i ärendet.

Då Länsstyrelsen Östergötland fattade beslut om antikvarisk kontroll utan att dessförinnan upprätta något förfrågningsunderlag kom inte heller någon undersökningsplan eller kostnadskalkyl för det arkeologiska arbetet att upprättas. Det innebär därmed att Länsstyrelsen varken tog ställning till vetenskapliga frågeställningar eller kostnadsramar för projektet.

Metod och dokumentation

Den antikvariska kontrollen utfördes i samband med schaktningen. Äldre lämningar som påträffades undersöktes genom grävning för hand och dokumenteras genom inmätning, handritning och fotografering. Ett föremål och murbruksprover togs tillvara. Dessa förvaras på Östergötlands museum under accessionsnummer C4603 i avvaktan på slutgiltig fyndfördelning. Skelettdelar som påträffades återbegravdes i ledningsschaktet. Kol togs för ¹⁴C-analys, vilken genomfördes av Ångströmlaboratoriet (Ua-42900). Murbruksprover plockades från ett kalkbrukslager väster om sakristian och från sakristians västra vägg. Dessa har förts till museets referenssamling för murbruk.

Figur 6. Planritning med den kontrollerade schaktsträckningen markerad. Skala 1:1000.

Resultat och tolkning

Schaktet som kontrollerades var ca 100 m långt och schaktdjupet var huvudsakligen 0,5-0,6 m. Där det drogs in på kyrkogården genom den västligaste delen av norra kyrkogårdsmuren var det närmast muren 1,8 m djupt. De nya lyktstolpsfundamenten grävdes ner till 0,8 m djup.

Längs schaktet påträffades spridda människoben vilka återbegravdes i anslutning till fyndplatserna. Skelettde-larna härstammar sannolikt från gravar som grävts sönder i samband med att nya gravar anlagts. Inga gravnedgrävningar gick att spåra i schaktväggarna.

Brandlager - spår efter en äldre kyrka?

På kyrkans norra sida framkom ett brandlager, 0,2-0,3 m under markytan, i de båda stickschakt som grävdes från huvudschaktet in mot kyrkan. Brandlagret kunde även iaktas ställvis längs schaktsträckningen öster om koret. Ett kolprov från lagret har daterats till 886 ± 35 BP (Ua-42900). Detta ger en kalibrerad datering till perioden 1030-1220 AD vid 2σ . Den nuvarande träkyrkan på platsen är dendrokronologiskt daterad till 1264. Det finns olika möjliga tolkningar av brandlagret, dels kan

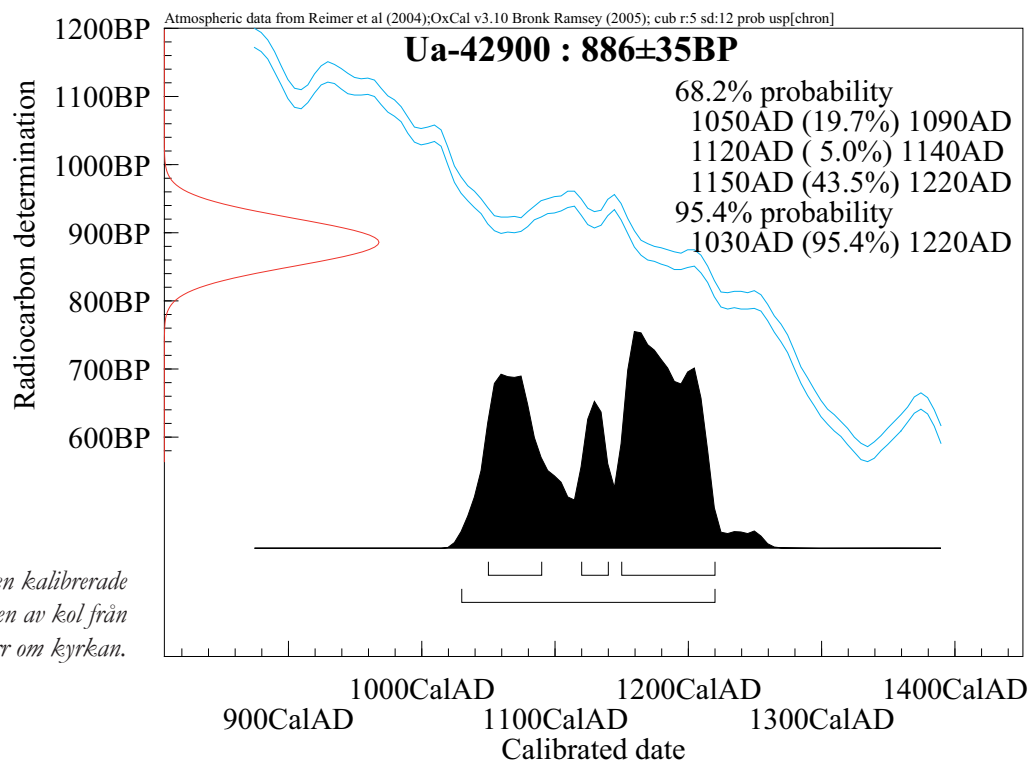
det röra sig om spår efter avröjning av kyrkplatsen, dels kan det vara spår efter en äldre kyrka eller annan bebyggelse på platsen.

Av vad som framgick av det tidigare nämnda äldsta skriftliga belägget på socknens existens (SDHK 1927) så bör det ha funnits en kyrka redan före den äldsta dendrokronologiska dateringen. Den tidigaste biskopen som omnämns i skrivelsen från år 1300, biskop Lars, innehade biskopsstolen åren 1236-1258 (Linköpings stift) och det talar för att det funnits en kyrka eller ett kapell på platsen före 1264. Dateringen skulle m a o kunna härstamma från en nedbrunnen föregångare till den nuvarande kyrkan.

Vid den arkeologiska förundersökningen som utfördes 2005 påträffades ett likartat brandlager under klockstapel. Det daterades då till 1245 ± 35 år BP, vilket ger en kalibrerad datering till perioden 680-890 AD vid 2σ . Dateringen är m a o ungefär 350 år äldre än den för brandlagret norr om kyrkan. Brandlagret tolkades då som möjliga spår efter en gård som legat på platsen innan kyrkan och kyrkogården etablerades. Även det nu daterade brandlagret kan härstamma från verksamheter vid den förmodade gården innan kyrkan uppfördes på platsen.

Figur 7. Ledningsschaktet på kyrkans norra sida sett från nordväst. Foto Ann-Charlott Feldt, Östergötlands museum.

Figur 8. Den kalibrerade ¹⁴C-dateringen av kol från brandlagret norr om kyrkan.

Med tanke på det daterade kolets egenålder och det grova intervall inom vilket dateringen ligger kan det även röra sig om röjning inför uppförandet av den nuvarande kyrkan. Utifrån den tidigare dateringen från brandlagret under klockstapeln och den ovan nämnda skrivelsen från biskop Lars verkar denna tolkning mindre trolig.

Fyndmaterialet

I sentida omrörda jordlager, utan relation till vare sig gravar, brandlager eller kyrkobyggnaden, strax sydöst om koret påträffades en kritpipa. Digitala foton på kritpipan har bedömts av kritpipsexperten Arne Åkerhagen, Tobaksmuseet. Pipan är tillverkad vid Jonas Alströmers pipbruk i Alingsås någon gång mellan åren 1729 och 1761. I brandlagret norr om vapenhuset påträffades en hästkosöm.

Figur 9 och 10. Kritpipan som hittades strax sydöst om koret och detalj av dess stämpel. Foto Lasse Norr, Östergötlands museum.

Murbruksprover plockades från ett kalkbrukslager (lager 7) väster om sakristian och från sakristians västra vägg. Proverna är ett komplement till de prover som togs tillvara från vapenhusets grund vid undersökningen 2005 (Feldt 2005) och de fördes till museets referenssamling för murbruk. Sedan tidigare finns murbruk (ett KC-bruk) från vapenhusets grund i referenssamlingen.

Provet från kalkbrukslagret innehåller två olika sorters bruk, dels ett gult, mjöligt kalkbruk (A), dels ett fast, finkornigt KC-bruk (B) som använts som putsbruk och som har spår efter ett färgskikt i bruten vit kulör. I provet från sakristians grund finns mer av det gula kalkbruket (A) samt ett grått hårt cementbruk (C).

Referenser

Tryckta källor

Feldt A-C. 2005. *Vikingatid under klockstapeln*. Arkeologisk förundersökning. Tidersrums kyrkogård, Tidersrums socken, Kinda kommun, Östergötland. Rapport 2005:92, Östergötlands länsmuseum.

Franzén G. 1982. *Ortnamn i Östergötland*. Kristianstad.

Lindberg R. 2005. *Bredband vid Tidersrums kyrka*. Arkeologisk förundersökning. Tidersrums socken, Kinda kommun, Östergötland. Rapport 2005:55, Östergötlands länsmuseum.

Kyrkobyggnadsinventeringen. Tidersrums kyrka. Arkivhandling och arbetsmaterial. Östergötlands museum.

Natur kultur. 1986. Miljöer i Östergötland. Naturvårdsplan och kulturminnesvårdsprogram. Länsstyrelsen i Östergötlands län 1983. Linköping.

Digitala källor

Linköpings stift, Biskopslängd <http://www.svenska-kyrkan.se/default.aspx?id=757248>

FMIS, <http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>

Riksarkivets huvudkartotek för medeltidsbrev, SDHK 1927 och 1928 <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2453&refid=8005>

Länsstyrelsen Östergötland, Riksintressen http://www.lansstyrelsen.se/ostergotland/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/Pages/kinda_kommun.aspx

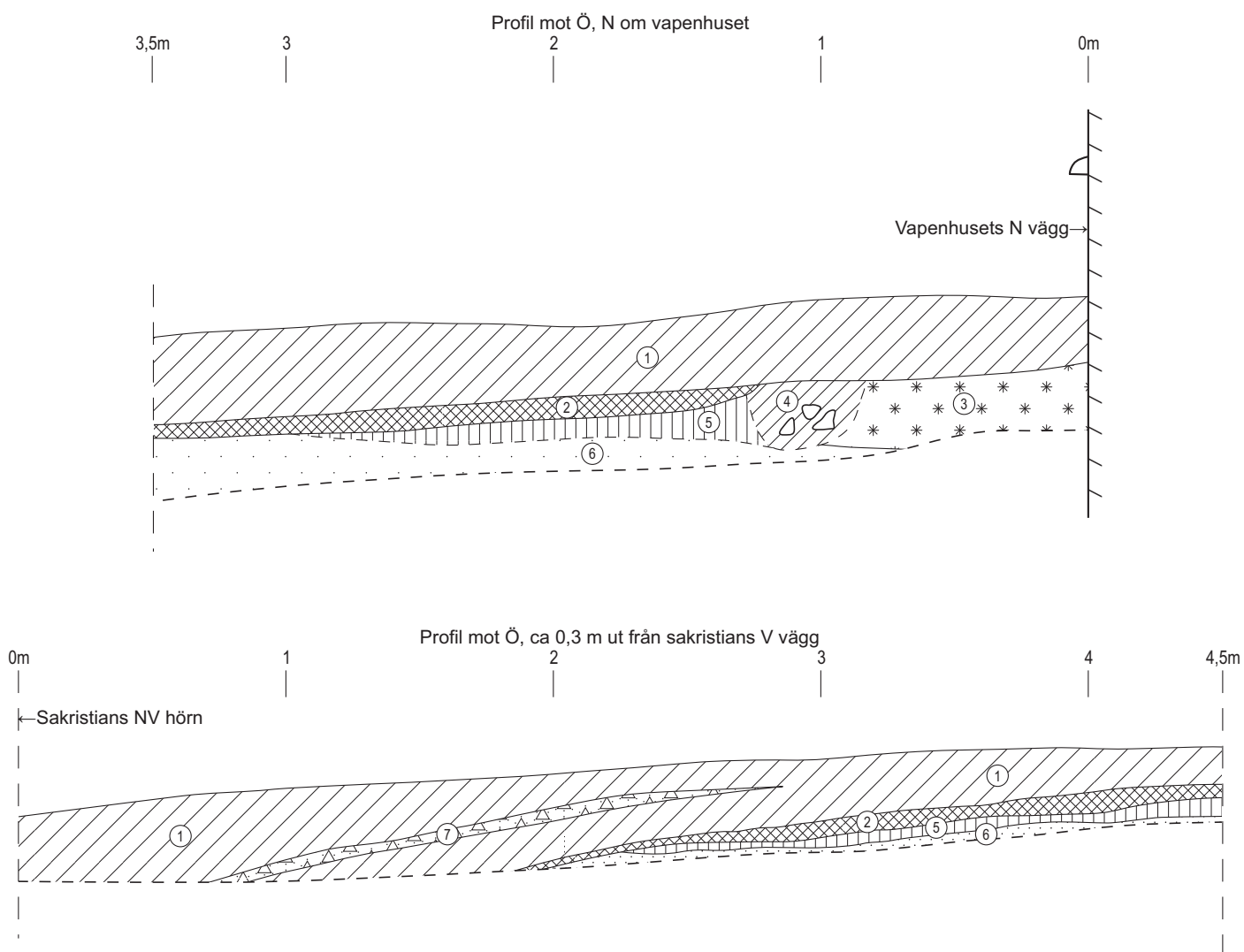
Tekniska uppgifter

Fastighet	Tidersrums kyrkogård
Socken	Tidersrum
Kommun	Kinda
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnummer	-
Ekonomiska kartans blad	075 46 (7F 4g TIDERSRUM)
Digitala fastighetskartans blad	64F 2c SO
Koordinater (N/E)	6420650/529280
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Typ av undersökning	Antikvarisk kontroll
Länsstyrelsens dnr	433-451-11
Länsstyrelsens beslut	2011-07-08
Länsstyrelsens handläggare	Jan Eriksson
ÖLM dnr	324/11
Konto nr	531304
Uppdragsgivare	Kinda kyrkliga samfällighet
Kostnadsansvarig	Kinda kyrkliga samfällighet
Fältarbetsledare	Ann-Charlott Feldt
Personal	-
Fältarbetstid	2011-09-12--13
Undersökt sträcka	ca 100 löpmeter
Fynd	ÖLMC4603
Foto filmnr	Digitala bilder
Analys	1 st ¹⁴ C-analys (Ua-42900)
Grafik	Ann-Charlott Feldt
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2012:6 © Östergötlands museum

Bilaga 1. Fyndlista

C4603:	Antal	Sakord	Material	Anmärkning
01	1	Kritpipa	Piplera	Lösfynd direkt SÖ om korets SÖ hörn, 0,4 m djupt. Ett piphuvud med klack och skaft (ca 40 mm). Huvudet stämplat med "ALINGSÅS", tre kronor och "I.A", alltså Jonas Alströmer från första halvan av 1700-talet.
02	1	Söm	Järn	Brandlager N om vapenhus.
03	1	Bruksprov	Kalkbruk	Putsbruk från sakristians V vägg.
04	1	Bruksprov	Kalkbruk	Murbruklager V om sakristian.

Bilaga 2. Ritningar

Lagerbeskrivning

1. Grästorv, matjord och sentida fyllnadsmassor
2. Brandlager med sotig svart och rödbränd sand. ¹⁴C-daterat
3. Fyllnadsmassor
4. Nedgrävning med jord, grus och stenar
5. Gråbrun sandig kulturjord
6. Undergrund av sand
7. Kalkbrukslager

Under oktober 2011 utförde Östergötlands museum en antikvarisk kontroll i samband med schaktning för sprinklerledning och ny belysning på Tidervals kyrkogård. Längs schaktet fanns spridda människoben vilka återbegravdes. Sydöst om koret påträffades en kritpipa som tillverkats vid Jonas Alströmers pipbruk i Alingsås 1729-1761. På kyrkans norra sida framkom ett brandlager 0,2-0,3 m under markytan. Ett kolprov från lagret har daterats till perioden 1050-1220 e Kr.